

KRITERIJI ZA UTVRĐIVANJE SVOJSTVA KNJIGE KAO KULTURNOG DOBRA

SLAVKO HARNI

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u
Zagrebu

slavko.harni@nsk.hr

Kultura je s čovjekova motrišta konačni, smislom i značenjem prožeti isječak iz besmislene beskonačnosti događanja svijeta.

(Max Weber, 1904.)

STATUS QUESTIONIS

Godine 2001., dakle prije deset godina, u UNESCO-ov Registar svjetske memorije upisane su dvije najstarije knjige u svijetu tiskane metalnim pomičnim slovima: JIKJI – antologija velikoga budističkog svećenika Cheongjua (Koreja), 1377. i Gutenbergova Biblija u 42 retka, Mainz, 1455. One su time postale povlaštenim dijelom svjetske dokumentarne baštine kao registrirana memorija čovječanstva. To je učinjeno na temelju šest glavnih kriterija. Temeljni poredbeni pojam jest značenje (*significance* – značenje, vrijednost, smisao), koje se razumijeva kao univerzalna vrijednost dokumenata, u ovom primjeru knjiga, a određuje se s obzirom na vrijeme, mjesto, društvene uvjete u kojima su dokumenti nastali, ali i s obzirom na njihova fizička i sadržajna obilježja te na njihovu vrijednost za današnje društvo. Kriteriji su objavljeni u

Općim smjernicama za očuvanje svjetske dokumentarne baštine¹, koje su temeljni postupnik Programa svjetske memorije².

U vezi s tim nameću se dva pitanja:

1. ima li hrvatskih knjiga koje udovoljavaju spomenutim kriterijima,
2. mogu li se, i uz koje uvjete ti kriteriji primijeniti za našu nacionalnu vrijednosnu klasifikaciju knjiga odnosno za njihov upis u hrvatski Registar kulturnih dobara?

Postavljamo si, dakle, zadatak odmjeriti vrijednost hrvatskih knjiga prema najvrednijim knjigama u svijetu. Već sama ideja o takvoj usporedbi pokazuje da se pitanje ne može shvatiti samo kao retoričko, već odgovor mora biti rezultat ispitivanja i ne može se, koliko god to plauzibilno zvučalo, unaprijed smatrati potvrđnim. Valja računati s tim da pitanje može ostati u nekom smislu otvorenim.

Osim toga, hrvatski pozitivni propisi govore o knjizi u kontekstu pokretnih kulturnih dobara,³ što pretpostavlja da svako

¹ *Memory of the World: General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage* (Revised Edition, 2002.) / prepared by Ray Edmondson. Paris: UNESCO, 2002., str. 72. Izdanje sadržava neke dopune iz 2007. Dalje u tekstu: *Smjernice*. Citati iz *Smjernica* navedeni su brojem odlomka u zagradi.

² Memory of the World Program pokrenut je 1992. g. Važan katalizator za ubrzanje pokretanja bilo je razaranje Nacionalne i sveučilišne knjižnice Bosne i Hercegovine, popularne sarajevske Vijećnice. Usporediti: Ross Harvey. UNESCO's Memory of the world Program. *Library Trends*, 56,1 (summer 2007), str. 263.

³ Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (1999.); Pravilnik o Registru kulturnih dobara (2002.); Uputa za vrednovanje kulturnih dobara predloženih za upis u registar kulturnih dobara (2004.). O propisima o pisanoj baštini vidjeti: Tinka Katić. Zaštita i očuvanje pisane

razumijevanje knjige mora početi od razumijevanja kulture. Možemo, dakle, govoriti o kulturi knjige (knjižnoj kulturi) u nacionalnim razmjerima.

Prema *Smjernicama*, međutim, knjiga je vrsta dokumenta unutar dokumentarne baštine. Sama se dokumentarna baština definira polazeći od pojma dokumenta. Dokument se, na tragu tradicije dokumentarnog pokreta, a možda i na tragu Williamsova dokumentarnog pristupa u definiranju kulture⁴, razumijeva kao složena pojavnost koja se sastoji od informacije i njezina nositelja. Polazeći od toga, dokumenti čine: 1. pisanu baštinu (rukopise, **knjige**, novine, plakate), 2. nepisane, grafičke oblike (crteže, grafike, karte, muzikalije), 3. audiovizualnu baštinu (filmove, ploče, vrpce, fotografije), 4. virtualne dokumente na internetu koji se sastoje od elektroničkih podataka na tvrdom disku.

Dokumenti obuhvaćaju građu koja se nalazi u arhivima, knjižnicama, muzejima i nekim srodnim institucijama, pa i u privatnom vlasništvu.⁵ Program svjetske memorije, koji si u zadatak stavlja hvale vrijednu zaštitu i dostupnost dokumentarne baštine, pretpostavlja kako „pojedini primjerci, privatne i javne zbirke te fondovi dokumentarne baštine u ustanovama čine baštinu čovječanstva, jednako kao i nepokretna kulturna baština od iz-

nimne univerzalne vrijednosti navedena u UNESCO-ovu Popisu svjetske baštine. Smatra se da njihovo značenje nadilazi okvire vremena i kulture...“ (2.1.1.).⁶

Smjernice, doduše, govore o dokumentarnoj baštini kao o „znatnom dijelu kulturne baštine“ (1.1.1.), ali za upis u Registar svjetske dokumentarne baštine predviđaju se oni dokumenti koji nadilaze vrijeme i kulturu. Dakle, dokumentarna je baština faktično dio kulturne baštine, ali je po svojem značenju izvankulturna, vjerojatno stoga što upravo JIKJI i Gutenbergova Biblija pripadaju različitim kulturama, ali kao da su upisom u Registar svjetske memorije oba djela izgubila svoju kulturalnost. Ta napetost između značenjskoga i faktičnoga bila je predmetom kritike Programa svjetske memorije, o kojoj će još biti riječi. Naime, očito se sugerira kako ne postoji svjetska kultura, a ostaje nejasnim postoji li nacionalno kulturno značenje. Stoga će i naše drugo pitanje morati računati s otvorenim odgovorom.

Ipak, kako se u *Smjernicama* preporučuje da se pri izradbi kriterija za regionalnu i nacionalnu dokumentarnu baštinu kao uzorak primijene kriteriji iz tih *Smjernica*, u izlaganju ćemo početi od pretpostavke da su odgovori na naša pitanja potvrdni, a na kraju ćemo, valja se nadati, moći ustanoviti u kojem je smislu to točno, a u kojemu možda i nije.

KNJIGA I KULTURA

Definicija kulture

Opće smjernice za očuvanje svjetske dokumentarne baštine ne definiraju pojam kulture na koji se oslanjaju. Međutim,

baštine u AKM ustanovama, *Arhivi, knjižnice, muzeji*, 11. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2008., str. 1-10.

⁴ Dean Duda. *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM, 2002., str. 13.

⁵ Takva slojevitost dokumentarne baštine odnosno pojma dokumenta ne pretendira, naravno, zamijeniti druga značenja tog naziva kao što su arhivski dokument, identifikacijski dokument, znanstvena dokumentacija i sl.

⁶ *Memory of the World*, str. 5.

iz drugih je UNESCO-ovih spisa poznato da se baština dijeli na prirodnu, mješovitu i kulturnu. Podjela na prirodnu i kulturnu baštinu upućuje na elemente genetičke definicije, ako imamo na umu Kroeber-Kluckhohnovu klasifikaciju definicija kulture,⁷ prema kojoj je ona nastala u svojem užem smislu iz čovjekova odnosa s prirodom kao rezultat ljudskog djelovanja.⁸

Za nešto produbljenije gledanje na pojam kulture u svjetlu njegove prikladnosti za razumijevanje onoga što bismo mogli nazvati kulturom knjige (knjižnom kulturom), početno ćemo se poslužiti deskriptivnom definicijom kulture Clifforda

⁷ Kroeber i Kluckhohn naveli su ih 1952. g. 164, uzevši pritom u obzir, kako sami kažu, gotovo 300 definicija. Definicije što su ih našli u brojnih autora na engleskom jeziku podijelili su u sedam skupina (deskriptivne, historijske, normativne, psihološke, strukturalne, genetičke i nepotpune). Svaka je skupina, osim deskriptivnih, koje su po naravi obuhvatnije, u toj klasifikaciji definicija prema potrebi podijeljena na podskupine. Tako historijske definicije naglašavaju baštinu, normativne pravila i načine ponašanja te ideale i vrijednosti, psihološke se bave pitanjima učenja i habitusa, strukturalne modelima organizacije kulture, a genetičke kulturom kao proizvodom, idejama, simbolima i sl. Usporediti: A. L. Kroeber i C. Kluckhohn. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York: Vintage Books, 1952., str. 77-154.

⁸ Inače je u europskoj literaturi pojam kulture osobito obuhvatno shvaćen u definiciji opće kulturne povijesti koja, osim kulture u užem smislu (tj. rezultata čovjekova djelovanja u prirodi), obuhvaća i civilizaciju shvaćenu kao svekoliko uređenje čovjekovih odnosa prema drugim ljudima i božanstvu (kultura u širem smislu). Usporediti: Nickel, Johannes. *Allgemeine Kulturgeschichte: im Grundriss dargestellt. 2. völling umgearbeitete Auflage*. Paderborn, Schöningh, 1907., str. 1.

Geertza (1926. – 2006.). Taj autor o kulturi lapidarno govori kao o mreži značenja i simbola u koju se čovjek sam upleo, a inače je definira kao „povijesno prenesen model značenja utjelovljen u simbolima, sustav naslijeđenih koncepcija izraženih u simboličkim oblicima upotrebom kojih ljudi komuniciraju, održavaju i razvijaju svoje znanje i stajališta o životu“.⁹ Što reći o knjižnoj kulturi u svjetlu Geertzove definicije?

Ako Geertzovu „mrežu“ shvatimo kao sustav kojemu je obuhvatnost opće obilježje, kao slika knjige, baš kao i svakoga drugog segmenta kulture, može nam poslužiti, također Geertzova, slika hvatačeve rukavice u bejzbolu. Ne može se, tvrdi Geertz, „shvatiti što je hvatačka rukavica ako ne znate što je bejzbol“.¹⁰ Baš kao što se, rekli bismo, bejzbol ne može igrati bez rukavice. Knjiga je, dakle, tako bitan sastavni dio kulture da se kultura ne može zamisliti bez nje.

Imajući na umu ono što smo dosad rekli o pojmu kulture, odnos knjige i kulture može se promatrati u četiri u zbilji međusobno povezana, dapače prožeta, aspekta. To su: 1. produkcijski – knjiga je kulturni proizvod, kulturno dobro. 2. komunikacijski – knjiga je medij u kulturi, 3. simbolički – knjiga je konstitutivna za simboličku narav kulture, 4. temporalni – knjiga je pamćenje kulture.¹¹

⁹ Prijevod prema: Peter Burke. *Što je kulturalna povijest?* Zagreb: Antibarbarus, 2006., str. 47.

¹⁰ James Clifford Geertz. *Lokalno znanje: eseji iz interpretativne antropologije*. Zagreb: AGM, 2010., str. 93.

¹¹ Aspekti se u osnovi podudaraju s onima iz kulturne povijesti. Usporediti: Achim Landwehr; Stefanie Stockhorst. *Einführung in die Europäische Kulturgeschichte*. Paderborn, Schöningh, 2004. Landwehr-Stockhorst, str. 13.

Proizvodni aspekt

Sukladno uvodnim primjerima, ovdje nam se valja ograničiti na knjigu kao proizvod unutar onoga što je McLuhan nazvao Gutenbergovom galaksijom – na tiskanu knjigu, dakle. Prema pouzdanim istraživanjima, danas se, unatoč McLuhanovim tvrdnjama o kraju te galaksije, u svijetu, proizvedu dvije knjige u minuti. Podatak bjelodano pokazuje da se prema tome mnoštvu možemo odnositi samo selektivno, pa se pitanje kriterija nameće i na tako širokom planu. Formulirajući kriterije za upis dokumentarne baštine u Registar svjetske memorije, *Smjernice* se sučeljavaju s izazovom te vrste.

Tiskanu knjigu uzima u obzir i najčešće rabljena UNESCO-ova definicija knjige iz 1964., prema kojoj je ta knjiga tiskana neperiodička publikacija s najmanje 49 stranica bez omota, tj. razlikuje se od brošure.¹² Definicija se u literaturi kvalificira kao izrazito materijalni pogled na knjigu kao proizvod. No gledajući je i kao materijalnu činjenicu, ne možemo je smatrati pukim fizičkim predmetom na koji bi se mogao primijeniti Cassirerov opis transformacije puke fizičke činjenice u kulturni predmet prida vanjem značenja.¹³ Ona je i slijepu nepismenu čovjeku prepoznatljiva barem kao knjigoveški proizvod.

Knjiga je tiskarski, tj. grafički proizvod. To znači da je, uz moguće ilustracije, njezin osnovni sastavni dio tekst. Modaliteti pisma pritom imaju nemjerljivo kulturno značenje, ne samo u semantičkome, već i

u vizualnom smislu. Podatak da je hrvatska glagoljica uglata potvrđuje činjenicu koja je dio vizualne kulture i treba se povezivati s vizualnim identitetom zajednice u kojoj je nastala.

Knjiga najčešće tekstem prenosi djelo, znanstveno ili umjetničko, također kao proizvod. Autor je kao pisac nastojao ostvariti svoju ideju djela u tekstu. Riječ je o intelektualnom proizvodu koji se pojavljuje u obliku teksta. Otisnuto je ono što je napisao autor i to izgleda sudbonosno definitivno. Izmijeniti to obličje možemo samo fizički. Kad bismo to učinili, imali bismo osjećaj da nam netko uklanja čudo ispred očiju, razara ga. Spriječiti to uklanjanje čuda zadaća je svakog očuvanja pisane baštine.

Cassirerova impresivna filozofija kulture nastala je iz čuđenja: kako je moguće da jedan obični osjetilni znak (glas, slovo) prenosi najsuptilnije emocije ili da nam u fizici znak *t* znači vrijeme i funkcionira u nevjerojatno varijabilnim izračunima? Otkuda dolazi značenje?¹⁴ To je temeljno pitanje za odnos knjige i kulture. Cassirer je na to pitanje na jednome mjestu odgovorio da to biva tako što se slova odnosno glasovi stavljaju u prostor (tiskom se ostavljaju na papiru, rekli bismo) i u vremenski redosljed te tako oblikuju riječ koja nešto znači. Prostor i vrijeme postaju simboličkim formama iz kojih je moguće značenje kao djelo svijesti. Iz toga dinamičnoga „proizvođenja“ značenja kao simboličkoga čina, iz uvijek novog konteksta vremena i prostora, čini se mogućim tekst pa po tome i knjiga. O tome će još biti riječi. Bilo kako bilo,

¹² Igolf Erler. *Das Buch als soziales Symbol: die Umwandlung von objektiviertem kulturellem Kapital in symbolisches Kapital*. München: Grin Verlag, 2005., str. 54.

¹³ Landwehr-Stockhorst, str. 60.

¹⁴ Ernst Cassirer. *Philosophie der symbolischen Formen*. 1. Teil. Berlin: B. Cassirer, 1923., str. 27.

značenje, a po tome i kulturnu bit tekstualnoga djela, određuju barem tri elementa. Djelo ima značenje koje mu daje autor. Tvrditi da autor potpuno određuje značenje bio bi kreativizam, kao i tvrdnja da djelo pripada kulturi ako joj pripada autor. Tvrditi da djelo potpuno potječe od prostora i vremena u kojemu je nastalo jest historizam. Tvrditi da ga potpuno određuje čitatelj, bio bi konstruktivizam. Pogledajmo, kao primjer, tekst malo iz (novo)historicističke perspektive.

Začudeni činjenicom da se u Shakespeareovim djelima (tekstu) nalaze baš ti motivi i izražajna pjesnička sredstva, opisane činjenice i spoznaje, a ne neki drugi motivi, Greenblattovi novi historisti zaključili su da tekst boravi u povijesti i povijest u njemu (tekstualnost povijesti i povijesnost teksta). Tekst ima smisao i značenje koje mu je zadano iz okoline djela. Metoda je dovela do vrijednih otkrića i začudnih podudarnosti. Nakana je, dakle, novog historizma bila prepoznati značenjske elemente koje u djelu „proizvodi“ kultura kao okolina njegova nastanka. Mogući su brojni prigovori takvom konceptu. S jedne strane djelu se oduzima njegova dijakronijska komunikacija, a drugo, čini se da novohistoristi zapravo u renesansu ipak projiciraju ponešto od svojih konstrukcija stajališta, što se upravo htjelo izbjeći.¹⁵

Svaka vrijednosna klasifikacija knjiga morala bi, bez ekstremnih zaoštavanja, osim izgleda knjige kao proizvoda, uzeti u obzir i njezin sadržaj gledan kao kulturno značenje, i to s obzirom na autorstvo, okolnosti nastanka i kasnije vrednovanje.

¹⁵ Usporediti: Vladimir Biti. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000., str. 185.

Komunikacijski krug

Svrstavajući knjigu među dokumente, dakle među publikacije koje su građene prema modelu nositelj informacije – informacija (svezak načinjen od papira koji tekstem prenosi informaciju), knjiga se ubraja u pojavnosti koje se u komunikacijskoj teoriji zovu medijem (posrednikom). Time knjige pomažu da se kultura očituje kao pojavnost koja artikulira neko zajedništvo i biva socijalnom (društvenom) činjenicom. Riječ je o smislu i značenju koje stvarima daje kulturna zajednica, nužna za takvo konstruiranje smisla, iako te stvari po pravilu stvaraju pojedinci (Chartier).¹⁶

S motrišta povijesti kulture, knjiga, kao i drugi mediji, omogućuje osobno izražavanje i oblikovanje individualnoga identiteta u društvu, oblikovanje zajednice (društva) i stvaranje kulturnog identiteta,¹⁷ prenošenje i pohranjivanje znanja, a katkad prenosi znanstvene i druge spoznaje te omogućuje ispravne odluke, oblikuje mišljenje zajednice.¹⁸ Djelujući tako na različitim razinama i unutar različitih segmenata društvenoga života, knjiga ne stvara apsolutno homogenu kulturnu zajednicu. To potvrđuju, primjerice, znanstvene, paraznanstvene

¹⁶ Usporediti: Landwehr-Stockhorst, str. 92.

¹⁷ Na potpori identitetu kao zadaći baštinskih ustanova, pa i znanstvenog proučavanja baštine, posebno inzistira T. Šola. Usporediti: Šola, Tomislav. *Opća teorija baštine ili Prolog za heritologiju. Tradicijska kulturna baština kao resurs razvoja države*: zbornik radova, II. simpozij etnologa i konzervatora Hrvatske i Slovenije *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine* [ur. Ana Mlinar]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel, 2003., str. 271.

¹⁸ Usporediti: Landwehr-Stockhorst, str. 124.

i pseudoznanstvene knjige. One svojim neslaganjem zrcale konfliktna područja u kulturi. Stoga kriteriji za vrijednosnu klasifikaciju po pravilu moraju biti izvan konfliktnih područja idejne naravi. To se postiže, primjerice, tako da se kao kriterij za odabir građe u nacionalnoj bibliografiji uzima jezik, bez obzira na sadržaj knjige.

Povjesničari knjige promotri su komunikacijsku prirodu knjige i na produkcijskoj i na recepcijskoj razini, što se kao obilježje antropološke definicije kulture naznačuje i u Geertza. S naglaskom na produkcijskoj razini, učinio je to povjesnik Robert Darnton opisujući komunikacijski krug knjige u društvu.¹⁹ Sudionici komunikacijskog kruga i postaje u tom krugu sugeriraju mjerodavnost bibliografskih podataka mišljenu na razini funkcionalnog autora i uloge drugih sudionika u procesu. To su, dakle, autor, tiskar, nakladnik, knjižar i, naposljetku, čitatelj. Darnton u krug uključuje i dostavljača. U području trgovine osobito su vidljive brojne međusobne ovisnosti u kulturnom kontekstu koje nisu manje na drugim postajama Darntonova komunikacijskog kruga.

Recepciju knjige posebno je plodonosno proučavao Roger Chartier proučavajući čitanje u doba renesanse i u 18. st. te interpretirajući praksu čitanja na tragu Foucaulta i Bourdieua kao konstrukciju smisla.²⁰ Kulturne uzroke Francuske revolucije 1789. on vidi u čitanju koje je bilo organizirano u čitaonicama. Kulturno značenje čitanja Chartier vidi u oblikovanju građanske samosvijesti. Dje-

latne su bile ideje otpora društvu povlastica i oblikovanje građanske elite koja je, inzistirajući na obdarenosti razumom, inzistirala na prirodnopravnoj ravnopravnosti ljudi, a sve to na temelju čitanja prosvjetiteljske literature i druženja u čitaonicama, unutar posebnih društava čitatelja u ondašnjoj Francuskoj.²¹ Pritom je bila moguća konstrukcija smisla utemeljena na čitateljskoj interpretaciji pročitanoga, koje je gdjekad odstupala od zadanog smisla što je imao na umu autor teksta. Tako aktualna kultura za budućnost čuva donekle transformiranu baštinu, koja ovisi o dinamici aktualnih društvenih odnosa.

Na pozadini takvih uvida osobito je zanimljivo čitati kapitalno djelo Aleksandra Stipčevića *Socijalna povijest knjige u Hrvata*.²² Darntonov komunikacijski krug čini se upravo prikladnim okvirom za razumijevanje Stipčevićeva trosveščanog djela. Drugi i treći svezak posvećeni su Gutenbergovoj eri. Iscrpno su opisane društvene interakcije, počevši od proizvodnje knjige te uključujući povijesne činjenice o pojavi tiskara, ali i pojedinosti u teškoćama autora pri tiskanju svojih djela, preko knjižarstva, knjiga za puk, teme žene u knjigama, govora o nardnaravnoj moći pisane riječi do čitanja i čitatelja, strukture hrvatske knjige i za nas osobito zanimljive teme – važnosti hrvatske knjige. Djelo svojom temeljitom analizom svih tih i drugih pojavnosti vezanih za socijalni aspekt povijesti knjige čini uvid koji se teško može precijeniti.

¹⁹ Robert Darnton. *Što je povijest knjiga?* Lucius, god. 7., sv. 12-13. (2008.), str. 165-186.

²⁰ Usporediti: Landwehr-Stockhorst, str. 92.

²¹ Usporediti: Landwehr-Stockhorst, str. 144.

²² Stipčević, Aleksandar. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*. Zagreb: Školska knjiga, 2004. – 2008. (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske), 3 sv. (467; 545; 637 str.).

Valja spomenuti i specijalno istraživanje Zorana Velagića *Autorstvo i autoritet*²³, koje je posvećeno hrvatskoj vjerskoj knjizi 18. st. i interpretativno izričito korespondira s aktualnom misaonošću na tom području (Foucault, Darnton, Chartier i dr.). Uz brojne druge, valja također navesti raskošno djelo Josipa Bratulića i Stjepana Damjanovića *Hrvatska pisana kultura*.²⁴ Autori su načinili izvrstan izbor i pritom, dakako, nagovijestili kako su kriteriji osjetljivo pitanje te kako je izbor uglavnom osobna stvar istraživača. Poštujući znanstvenička opredjeljenja za određene vrijednosti, valjalo bi postaviti kriterije koji bi uzeli u obzir objektivne komunikacijske vrijednosti knjige, posebno one što ih je formulirala kulturna povijest.

Simbolični oblici

Simboli i značenja, prema Geertzu, temeljni su gradbeni elementi kulture u kojima čovjek djeluje i koji vrijednosno određuju njegovo ponašanje. To blisko korespondira s onim što je već 1923. napisao Ernst Cassirer: „Čovjek se sve više i više pokazuje uhvaćenim u svojim riječima jezika, slikama mita ili umjetnosti i u intelektualnim simbolima spoznaje.“²⁵ Cassirer time izriče temeljna „područja“ svojih simboličnih oblika (jezik, mit, umjetnost i znanost).

²³ Zoran Velagić. *Pisac i autoritet: bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga 18. stoljeća*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.

²⁴ Josip Bratulić, Stjepan Damjanović. *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. izd. Križevci: Veda, 3 sv., 2005. – 2008.

²⁵ Usporediti: Ernst Cassirer. *Philosophie der symbolischen Formen*. Sv. I. Berlin, B. Cassirer Verlag, 1923., str. 50.

Simboli su vidljivi, materijalni, osjetilni znaci nečega što je nevidljivo, kaže se da je to i apstraktno, duhovno, nadosjetilno. Najvrednije pozornosti u simbolima jest njihovo značenje. Prsten je, primjerice, simbol vjernosti, a grb simbol plemenitosti određene obitelji, pa i države. Iako im se značenje obično izražava apstraktnim imenicama (vjernost, plemenitost, odanost), valja primijetiti da je ono po pravilu intenzivno, a ne ekstenzivno, da implicira vrijednost onoga što se simbolizira i da je ranjivo. Grb nije neuništivi predmet. Poziva na brižnost i čuvanje, baš kao i knjiga.

Simboli mogu biti stvarni, ikonički (ikonografski) i jezični. Ta se klasifikacija može primijeniti barem na knjige kad govorimo o njihovom simboličnom značenju i istom takvom značenju ustanova u kojima se čuvaju.

Kao stvarni simboli knjige su vrlo često statusna obilježja. One simboliziraju učenost, znanje i obrazovanost svojega posjednika, njegovu pripadnost određenoj društvenoj kategoriji. Knjižnica je sastavni dio kuće bogatih građana, njihove su knjige na regalima u sobama u kojima primaju goste. Njihovo se značenje gdjekad i svodi na simboličko. Njihov vlasnik nerijetko ne poznaje njihov sadržaj. Takav je odnos prema knjizi nastao u 18. st. i promatra knjigu kao dio građanskog habitusa, a to prema nekim autorima (Bourdieu) znači da knjiga fungira kao objektivirani kulturni kapital. Kulturni habitus o kojemu se govori u vezi s građanskim društvom imali su, dakako, i feudalci, što, na primjer, potvrđuje Zriniana, knjižnica hrvatskog velikaša Petra Zrinskog.

Poznavanje knjiga, čitanje i posjedovanje znanja koje je u njima sadržano

nije uvjet njihove simboličke vrijednosti. To gdjekad vrijedi i za najvrednije knjige u državnim, napose nacionalnim knjižnicama koje čuvaju takvu građu. Knjige se, prema Escarpitu i njegovoj studiji iz 1967., koja je nastala na temelju ugovora s UNESCO-om, dijele na uporabne, literarne i posjedovne (knjige kao objekte). Riječ je o knjigama koje su zbog svoje kulturne vrijednosti zapravo nedostupne korisnicima. Njihova je simbolička vrijednost u društvu to veća što su skrivene i nepoznate.²⁶ Funkcioniraju kao stvarni simbol. Svete knjige uglavnom se štiju kao stvarni simboli. No postoje, dakako, i statuti bratovština, zajednica, udruga i ustanova u obliku knjiga i statusni su simbol te zajednice. Statusni su simbol neke države vrijedne knjige i ustanove u kojima se one čuvaju. Knjiga kao ikonički simbol može se ilustrirati na primjeru njemačkoga prijevoda Petrarkina moralističkoga spisa *De remediis utriusque fortune*, objavljenoga 1532. g. Sadržava ilustraciju Petrarkine alegorijske rasprave između radosti (naslade) i umnosti u obliku drvoreza, u kojoj Petrarka zagovara umnost i kritizira prazno zaigranu radost. Na slici je to predočeno u obliku figure raskošno odjevenoga govornika, okruženoga mnemotehničkim rekvizitima. Pokraj njega stoji alegorija učenosti i mudrosti, ženska figura s knjigama na glavi i pod pazuhom, koje očito simboliziraju učenost i mudrost, a time i pamćenje koje je vrijedno Petrarkine preporuke.²⁷ Knjiga tako, osim znanja,

simbolizira i pravu životnu mudrost, posvećenost božanskoj istini.

Ne samo kao slika, knjiga i svojim sadržajem može prenositi simbole, što je, uostalom, i sama ta Petrarkina knjiga. To pokreće pitanje simbolike kao okoline u kojoj boravi čitatelj knjiga. Ponajprije, tu su rasprave o simbolima. Potom su tu i zbornici alegorija iz 16. i 17. st., pa grbovnici i dr. Riječ je, dakle, o literaturi o simbolima. No čitanje je susret s jezičnim simbolima (*t* – kao simbol vremena). Prema Cassireru, jezik je kao medij „gradilište“ simboličkih formi. Simbolička je forma snaga duha bez koje nema znaka.²⁸ U tom smislu stvaralaštvo Gutenbergove galaksije nesagledivo je stanište simbola. Jer, simboli su zapravo sredstva uz pomoć kojih svijest pristupa stvarima. U te simboličke forme pripadaju jezični oblici, umjetnička djela, mitske slike i znanstveni simboli. Cassirerovo shvaćanje simboličkih formi ne implicira njihovu vrijednosnu klasifikaciju već ima spoznajnu ulogu i može se tumačiti kao filozofija kulture s vrlo zanimljivim konzekvencijama, pa i za vrijednosnu klasifikaciju knjiga, koja i inače mora uzeti u obzir njihovo simboličko značenje.

Temporalno-memorijski aspekt knjige

Petrarkina kritika mnemotehnike implicitno obuhvaća i retoriku kao vrijednosno neutralnu disciplinu, pri čemu se želi naglasiti vrijednost knjige, ali i važnost pamćenja za očuvanje vrijednosti. Ta kritika pokazuje kako je već u 14. st. knjiga, tada rukopisna, bila na cijeni kao medij

²⁶ Irgolf Erler. *Das Buch als soziales Symbol: die Umwandlung von objektiviertem kulturellem Kapital in symbolisches Kapital*. München: Grin Verlag, 2005., str. 113.

²⁷ Landwehr-Stockhorst, str. 255.

²⁸ Max Fuchs. *Die Macht der Symbole*. München, Utz, 2011., str. 64.

mjerodavan za pamćenje. Okolnost da to vrijedi i u Gutenbergovoj eri, tj. u vremenu izdavanja njemačkoga prijevoda Petrarkine knjige pokazuje trajnost te ideje. Time se implicira da se knjiga promatra kao vrijednost koja proizlazi iz mudrosti i znanja što se krije u njoj. Ona se kao mjesto pamćenja shvaća u različitim smislovima tijekom cijele povijesti tiskarstva pomičnim slovima i knjige kao kulturnoga dobra. *Smjernice* se, međutim, promatrajući dokumentarnu baštinu kao pamćenje čovječanstva (svijeta), bitno oslanjaju na misaono ozračje poststrukturalističkoga naglaska na pamćenju i na inzistiranje na kontinuitetu kulture. Knjiga kao mjesto pamćenja ima dugu tradiciju. No ona je u tom smislu izložena i zaboravu.

Pierre Nora opisao je sudbinu udžbenika *Le Tour de la France par deux enfants* (*Dvoje djece putuju Francuskom*). Udžbenik je, nema dvojbe, bio mjesto pamćenja jer su sva djeca relativno dugo iz nje učila zemljopis. Uz pomoć nje upoznivali su Francusku, pa su znanja što su ih iz nje usvojili bila zajednička velikom broju Francuza. Knjiga je pokazivala kako su Francuzi pamtili svoju zemlju. To vrijedi, dakako, i za druge udžbenike. No ideje koje se zagovaraju u određenoj knjizi s vremenom se prevladaju i knjiga prestane biti mjestom pamćenja u kolektivnom smislu. Udžbenik o kojemu govorimo „potrajao“ je kao mjesto pamćenja oko trideset pet godina, a onda je postao povijesnom činjenicom i izašao iz područja kolektivnog pamćenja. Time se sugerira i narav pamćenja. Ono gdjekad svoj predmet prepušta znanosti i time postaje mjestom pamćenja znanstvene zajednice, što znači samo dijela kulturne

zajednice, a ne općenito kulturne zajednice.

Vrijedno tumačenje kulturnog pamćenja iz perspektive teorije kulture daje Jan Assman u svojoj studiji *Das kulturelle Gedächtnis* (*Kulturno pamćenje*). Assman pamćenje dijeli na komunikacijsko i kulturno. Komunikacijsko pamćenje obuhvaća sjećanja koja se odnose na prošlost što je čovjek dijeli sa svojim suvremenima. Kao pamćenje jedne generacije, na primjer. Kulturno pamćenje seže znatno dalje u prošlost, odnosi se na ono što kultura pamti. Ima, dakle, izrazito temporalno obilježje. Funkcije su kulturnoga pamćenja u tome da omogućuje oblikovanje tradicije, utemeljenje u vlastitoj prošlosti, zasnivanje identiteta, odabir relevantnoga i irelevantnog znanja zapamćivanjem i zaboravom. Pritom knjige, uz zgrade, obrede, ceremonije, priče i spomen-dane pripadaju konkretnim medijalnim oblicima kulturnoga pamćenja.²⁹

Kulturno (kulturalno) pamćenje nije samo faktografsko, već ima i ulogu u kreiranju smisla i značenja. Za takvo pamćenje mediji su potrebniiji negoli za ono generacijsko. Iako nije ograničeno na pisanu kulturu, kulturno je pamćenje sklono zapisivanju.³⁰ Ono može biti retrospektivno i prospektivno. Na tragu te razdiobe i *Smjernice* definiraju svoj odnos prema dokumentarnoj baštini. Govori se, dakle, o dokumentarnoj baštini kao o pamćenju čovječanstva koje ono što „dokumentira“ čuva za budućnost. Tako je Assmanov

²⁹ Landwehr, str. 259-260.

³⁰ Jan Assman. *Kultura sjećanja. Kultura pamćenja i historija.* / Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (prir.). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006., str. 70.

model primijenjen za zaštitu knjižnične muzejske i arhivske građe. Zaboravnost komunikacijskog pamćenja nadomješta kulturno pamćenje vrijednih knjiga. Kriteriji za određivanje knjiga kao kulturnog dobra podrazumijevaju odabir koji zaboravu implicitno prepušta neodabrano.

Ako simboličnu razinu vrijednosti knjige shvatimo kao socijalnu, memorijsku dimenziju, možemo je držati temporalnom u smislu značenja što ga ono iz prošlosti ima za naše vrijeme. Nije, dakle, riječ o pukome faktografskom znanju o prošlosti. Ono, dapače, kako smo već rekli, i nije odlučujuće za simbolično značenje neke pojavnosti u društvu. Kad bi simbolički aspekt odnosa između pojmova kulture i knjige i bio kompatibilan s historizmom, to se za temporalni aspekt tog odnosa ne može prihvatiti.

KRITERIJI

U ovom se dijelu teksta tematizira značenje knjige u hrvatskoj kulturi, i to uzimajući je u obzir ako je kulturni proizvod, medij, simbol i mjesto pamćenja te ako se time razlikuje od druge dokumentarne baštine. To se želi učiniti, kako smo uvodno naznačili, prilagodbom kriterija iz UNESCO-ovih Općih smjernica za očuvanje dokumentarne baštine, koje u 4. poglavlju donose i kriterije za upis te baštine u Registar svjetske memorije. Temeljni je poredbeni pojam u tom poglavlju (kulturno) značenje (significance), iz kojega se razumijeva i pojam kriterija. Osim preporuke da se kao predložak za izradbu nacionalnih kriterija primijene kriteriji za internacionalni registar, uz logične varijacije, *Smjernice* preporučuju da se u nacionalne kriterije uključe dodatni kriteriji primjereni nacionalnom

kontekstu. Ta će se dopuna ovdje izvesti uvođenjem novih tipova kriterija kako bi se moglo artikulirati značenje knjige u hrvatskoj kulturi.

Kulturno značenje (significance), pojam kriterija i njihova tipologija

Pojam značenja, osobito ako obuhvaća pojam kulturne vrijednosti, pretpostavlja suptilna razlikovanja unutar toga pojmovnog para. Općenito se može reći da je vrijednost unutarnja kulturna dimenzija, dok je značenje više izvanjska, pa i interpretativna kategorija, stoga i prikladnija za kriterijski kontekst. Pojmovni par značenja i vrijednosti smatra se fundamentalnim za razumijevanje kulture.³¹ Nacionalnokulturno značenje za potrebe vrijednosne klasifikacije hrvatskih knjiga ovdje se može preliminarno razumjeti na temelju lapidarne definicije Jamesa Semplea Kerra: „Kulturno je značenje jednostavan koncept. Njegova je svrha pomoći identifikaciji i prosudbi obilježja koja čine neko mjesto vrijednim za nas i naše društvo.“³² Kerrova definicija, međutim, podrazumijeva nepokretnu kulturnu baštinu. U australskom *Pregledu kriterija* postoji i definicija značenja u kontekstu pokretne kulturne baštine u koju pripada i knjiga, a glasi: „Pod značenjem se misli na historijske, estetske, tehničke i socijalne vrijednosti koje neki objekt ili

³¹ Usporediti: Kreober-Kluckhohn, str. 338-344.

³² Review of existing criteria for assessing significance relevant to movable heritage collections and objects prepared by Australian Heritage Projects and Kylie Winkworth for the Department of Communications and the Arts, Vol 1(October 1998), str. 1. (pdf.) // http://www.collectionsaustralia.net/sector_info_item/62

zbirka ima za prošle, sadašnje i buduće naraštaje.“³³ Definicija je sastavljena na temelju australskih kriterija za pokretnu baštinu. Prijenos koncepta na univerzalnu razinu, koja prema Sloggettu pretpostavlja neprihvatljiv koncept svjetske kulture, podliježe kritici u kojoj se tvrdi da ne postoji univerzalno kulturno značenje već da je svako značenje zapravo lokalno.³⁴

Kriteriji se u *Smjernicama* razumijevaju kao preduvjeti za upis u Registar svjetske dokumentarne baštine. Postupak nominacije i prosudbe knjiga za taj upis propisan je u *Smjernicama* (pogl. 4.). Prema tim odredbama, knjige se mogu upisivati u internacionalni, regionalni³⁵ i nacionalni registar. Kriteriji se u našem primjeru također trebaju shvatiti kao formalni, sadržajni i vrijednosni preduvjeti za upis knjiga u Registar hrvatske dokumentarne baštine.

Za potrebe ovog priloga donose se tri tipa kriterija. Prva su dva nacionalna i promatraju se komplementarno s dokumentarnim, koji je internacionalni.

1. Bibliografski tip – riječ je o kriterijima hrvatske retrospektivne bibliografije odnosno zbirke *Croatica*.
2. Vrijednosno-kategorijalni tip – knjige se promatraju s obzirom na područje njihova utjecaja u vizualnome ili sadržajnom smislu.

³³ „Significance means the historic, aesthetic, technical and social values that an object or collection has for past, present and future generations.“ Isto, Vol. 2 (October 1998), str. 59. (pdf.)// http://www.collectionsaustralia.net/sector_info_item/62

³⁴ Usporediti: Harvey, str. 269-270.

³⁵ Regije su ovdje mišljene kao dijelovi kontinenta (Istočna Azija) ili, gdjekad, i kao kontinenti (Australija).

3. Dokumentarni tip – riječ je o kriterijima za upis u Registar svjetske dokumentarne baštine.

Bibliografski kriteriji

U UNESCO-ovim dokumentima zapaža se sklonost da se granice među (nacionalnim) kulturama učine propusnima, dapače, fluidnima, da se promatraju kao rijeke duginih boja.³⁶ Takva sklonost postoji i u promišljanjima iz perspektive EU. Međunarodne integracije, spoznalo se, trebaju stanoviti *mi-osjećaj* građana. No istraživanja pokazuju da takav osjećaj za svoju nacionalnu državu gaji devet od deset europskih građana. Koliko god se, dakle, granice nacionalnih kultura promatraju kao fluidne, one ipak postoje, dapače, nerijetko se drži da su granice određene nacionalne kulture šire od političkih. Posebice su te kulturne granice razvidne iz kriterija nacionalnih bibliografija, koje popisuju knjige određenih naroda. U našem primjeru riječ je o kriterijima hrvatske retrospektivne bibliografije koji određuju hrvatske kulturne granice, zapravo obuhvat bibliografske građe odnosno nacionalne zbirke *Croatica*. Bibliografskim kriterijima određuje se, zapravo, opseg pojma hrvatske knjige.

Formalni kriteriji

Hrvatski autor. Hrvatske knjige obuhvaćaju djela što im je autor ili suautor, prevoditelj, urednik, priređivač, pisac predgovora, pogovora ili drugih dijelova teksta etnički Hrvat ili hrvatski građanin

³⁶ Aleksandra Pleško. Od mozaika do mavrične reke kultur in naprej; Unescova definicija kulture. *Kula*, let 1, št. 2, 2008., str. 6-16.

(neovisno o tome gdje je djelo objavljeno). Hrvatskim se knjigama smatraju i inkunabule hrvatskih tiskara.

Hrvatski jezik. Hrvatskim se knjigama smatraju one knjige koje su djelomice ili potpuno pisane hrvatskim jezikom.

Hrvatski teritorij. Knjiga se smatra hrvatskom ako su tiskara, nakladnik ili sjedište korporativnog autora u Hrvatskoj.

Inkunabule hrvatskih tiskara. Riječ je o knjigama koje su do 1500. g. otisnuli Hrvati neovisno o mjestu tiskanja.

Sadržajni kriteriji

Ti kriteriji obuhvaćaju knjige što pripadaju:

- Hrvatima,
- hrvatskoj prirodnoj i kulturnoj baštini.

Vrijednosno-kategorijalni kriteriji

Tip kriterija temelji se na činjenici da hrvatske knjige mogu imati internacionalnu, regionalnu, nacionalnu i zavičajnu vrijednost – rječnikom *Smjernica*, imaju takva područja utjecaja (4.1.4.) – te se u tom smislu mogu ustanoviti odgovarajući registri dokumentarne baštine. Oni ne isključuju mogućnost da neka knjiga koja ima zavičajnu vrijednost bude određena i kao internacionalno vrijedna. Kriteriji su nužni kao okvir, tj. kao ključ korektor koji omogućuje da se internacionalni kriteriji primijene na nacionalnoj razini.

Nacionalni kriteriji

Kategorija nacionalnih kriterija primjenjuje se za knjige koje su prema bibliografskim kriterijima označene kao hrvatske.

Regionalni kriteriji odnose se na knjige:

- a) mediteranske regije,
- b) srednjoeuropske regije.

Hrvatske se knjige vrijednosno mogu klasificirati prema regionalnom ključu. Pri tome se za obuhvat građe mogu primijeniti bibliografski kriteriji, analogni onima nacionalne bibliografije. Regionalni bi registar sadržavao knjige odabrane prema dokumentarnim kriterijima. Pritom se, dakako, ne isključuje mogućnost da knjiga regionalnog značenja ima i internacionalnu vrijednost.

Zavičajni su kriteriji (riječ je o primjeni dokumentarnih kriterija za uspostavu zavičajne zbirke):

- a) županijski okvir,
- b) lokalni okvir.

Univerzalni (internacionalni) kriteriji

- a) Hrvatske knjige svjetske baštine – riječ je o knjigama koje zadovoljavaju hrvatske bibliografske kriterije, kao i o onima za upis u Registar svjetske memorije.
- b) Strane knjige u Hrvatskoj – u hrvatskim baštinskim ustanovama možda postoje unikati ili primjerci knjiga koje su već upisane u Registar svjetske baštine ili bi to tek mogle biti. Analogan je primjer Antologija JIKJI, knjiga koja pripada korejskoj kulturi, a čuva se Parizu.

Dokumentarni kriteriji

Prema Općim smjernicama za očuvanje dokumentarne baštine, dokumentarni kriteriji imaju tri sastavnice: 1. pretpostavke, 2. glavne kriterije, 3. sekundarne kriterije.

Pretpostavke

- a) **Autentičnost** – dokument mora biti upravo ono za što se izdaje, imati utvrđen identitet i podrijetlo, biti iz-

vorni spis a ne kopija, replika, kriotvorina ili čak nešto nepostojeće.

b) Svjetsko značenje (*world significance*)

- jedinstvenost, nenadomjestivost – uništenje dokumenta bilo bi šteta za ljudsku baštinu
- velik utjecaj u dugome vremenskom razdoblju (temporalno svojstvo kulture) ili u glavnim kulturnim područjima svijeta
- reprezentativnost s obzirom na tip publikacije
- velik utjecaj na tijek povijesti, pozitivan ili negativan.

c) Usporedivost – značenje je usporedivo, nominirane se knjige uspoređuju s onima već upisanima u registar.

Glavni kriteriji

Vrijeme

Samo vrijeme ne čini dokument značajnim, ali svaki je dokument tvorevina svojega vremena, a neki dokumenti iznimno snažno prizivaju upravo vrijeme jer potječu iz razdoblja krize ili važnih socijalnih i kulturnih promjena. Knjiga može prezentirati novo otkriće ili „biti prva u svojoj vrsti“.

U tekstu kriterija posebno se naglašava temporalna odrednica međusobnog odnosa knjige i kulture.

U nas to posebno vrijedi za inkunabule. Zbirka hrvatskih glagoljskih inkunabula (šest njih) ima obilježja jedinstvenosti, posebnog odnosa prema vremenu. Riječ je o knjigama koje su umnogome utjecale na kasnije ćiriličke i latiničke knjige.

To se posebno odnosi Misal po zakonu rimskog dvora iz 1483., koji je svakako

prvi u svojoj vrsti, a uklapa se u trend prijevoda na narodni jezik. To je prvi misal u Katoličkoj crkvi tiskan na narodnom jeziku.³⁷

Isto vrijedi, dakako, i za Vrančićeve i Boškovićeve znanstvene prinose.

Lekcionar Bernardina Splićanina iz 1495. g. ilustrira prijevodnu aktivnost svetopisamskih tekstova na narodni jezik latinicom.

Mjesto

Mjesto sastavljanja dokumenta ključno je obilježje njegove važnosti. Dokument može sadržavati bitne obavijesti o lokalitetu važnome za svjetsku povijest ili pak lokacija može imati važan utjecaj na događaje opisane u dokumentu, a u njemu može biti riječi i o gradovima ili institucijama koje su nestale.

U tekstu kriterija razabire se komunikacijsko obilježje odnosa knjige i kulture u smislu utjecaja okolnosti na nastanak djela te u smislu djelovanja knjige na okolnosti informacija o njima.

Primjer: Blondus, Flavius. *Roma instaurata*, Veronae, D. Dobrićević, 1481.

U djelu je riječ o gradu Rimu i njegovoj obnovi, a čini se da se Venecija vidi kao obnovljeni Rim. Dobrić Dobrićević bio je Hrvat koji je tiskao inkunabule u Italiji (u Veneciji, Padovi, Veroni, Bresci).

Ljudi

Socijalni i kulturni kontekst oblikovanja dokumenta može odražavati važne aspekte ljudskog ponašanja ili socijalnoga, industrijskoga, umjetničkoga i

³⁷ Aleksandar Stipčević. *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, sv. 2., Zagreb, 2005., str. 6.

političkog razvoja. Može dohvatiti i bit velikih pokreta, tranzicija, napredaka i nazadaka, kao što može reflektirati sraz ključnih pojedinaca i skupina.

U tekstu kriterija posebno se razabire komunikacijska odrednica odnosa knjige i kulture.

Primjer: *Spovid općena*, Senj, 1496. Riječ je o knjizi koja je imala izniman utjecaj na ljude: na literaturu tog tipa, na ispo- vjednu praksu, a time i na društveni život i provedbu moralnih normi. Već i sama činjenica da je u Hrvatskoj u to vrijeme postojala tiskara, što znači udioništvo u najvećem otkriću drugog tisućljeća – u tisku pomičnim slovima, pokazuje izni- mno značenje te knjige kao dijela vrlo vrijedne zbirke.

Predmet i tema

Predmet djela može biti osobit povije- sni ili intelektualni razvoj prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti, po- litike, ideologije, sporta i umjetnosti.

Primjeri: J. Dragišić, *De natura coele- stium spirituum quos angelos vocamus*, 1499.

Dragišić se iskazao u humanističkoj filo- zofiji i teološkoj znanosti. Proučavao je, među ostalim, odnos između židovskih i kršćanskih spisa. Zagovornik je izmi- renja svjetskih religija kao izlaska iz kri- ze svoga vremena.

Forma i stil

Primjerak može imati izvanrednu estet- sku stilsku ili lingvističku vrijednost, biti tipičan ili ključan primjerak tipa pre- zentacije, običaja ili medija, odnosno ne- staloga ili nestajućega nosača formata.

Primjer: *Spovid općena*, Senj, 1496.

Osnovno grafičko obilježje knjige jest

uporaba lomljenih ligatura. Tekst ima obilježja osobnog doprinosa Blaža Baromića (1440. – 1505.) oblikovanju glagoljskih slova.³⁸

Primjer: *Ispovid ku e vsaki krstjanin držan imati i umiti i naučiti*, Venecija (?), 1492.

To je nestala hrvatska glagoljska inkuna- bula o kojoj se znaju samo bibliografski podaci.

Emocionalno značenje

Taj kriterij dopušta specifičnoj zajednici da pokaže svoj emocionalni odnos prema dokumentu ili dokumentima, tj. prema načinu na koji oni pridonose identitetu zajednice i socijalnoj koheziji. Primje- na tog kriterija mora reflektirati živuće značenje – dokumentarna baština mora imati emocionalni sadržaj za ljude koji danas žive.

Primjeri: Zbirka hrvatskih glagoljskih inkunabula³⁹

Zbirka u simboličkom smislu ima izni- mno emocionalno značenje. To vrijedi i onda kad Hrvati ne poznaju dostatno ta izdanja.

Šižgorić, *Carmina et elegiae*, 1477.

Kačićev *Razgovor ugodni*, 1756.

Sekundarni kriteriji

Sekundarni su kriteriji izrazitije kompa- rativni negoli glavni.

³⁸ Anica Nazor. Uvod, u: *Spovid općena: latinič- ka transkripcija glagoljskog teksta tiskanoga god. 1496. u Senju*, Senj, 1979., str. VI.

³⁹ 1. *Misal po zakonu rimskog dvora*. Venecija (?), 1483.; 2. *Brevijar po zakonu rimskog dvo- ra*. Kosinj, 1491.; 3. *Ispovid ku e vsaki krstja- nin držan imati i umiti i naučiti*. Venecija (?), 1492. (nema sačuvanih primjeraka); 4. *Brevi- jar*. Blaž Baromić, Venecija, 1493.; 5. *Misal*, Senj, 1494.; 6. *Spovid općena*, Senj, 1496.

Rijetkost

Spovid općena, Senj, 1496. – jedini sačuvani primjerak

Integritet – daje odgovor na pitanje je li dokument fizički održiv, kompletan, djelomičan ili oštećen.

Ugroženost – pokazuje je li dokument u opasnosti.

Plan upravljanja – preduvjet je upisa u Registar, a treba biti primjeren vrijednosti i strategiji.

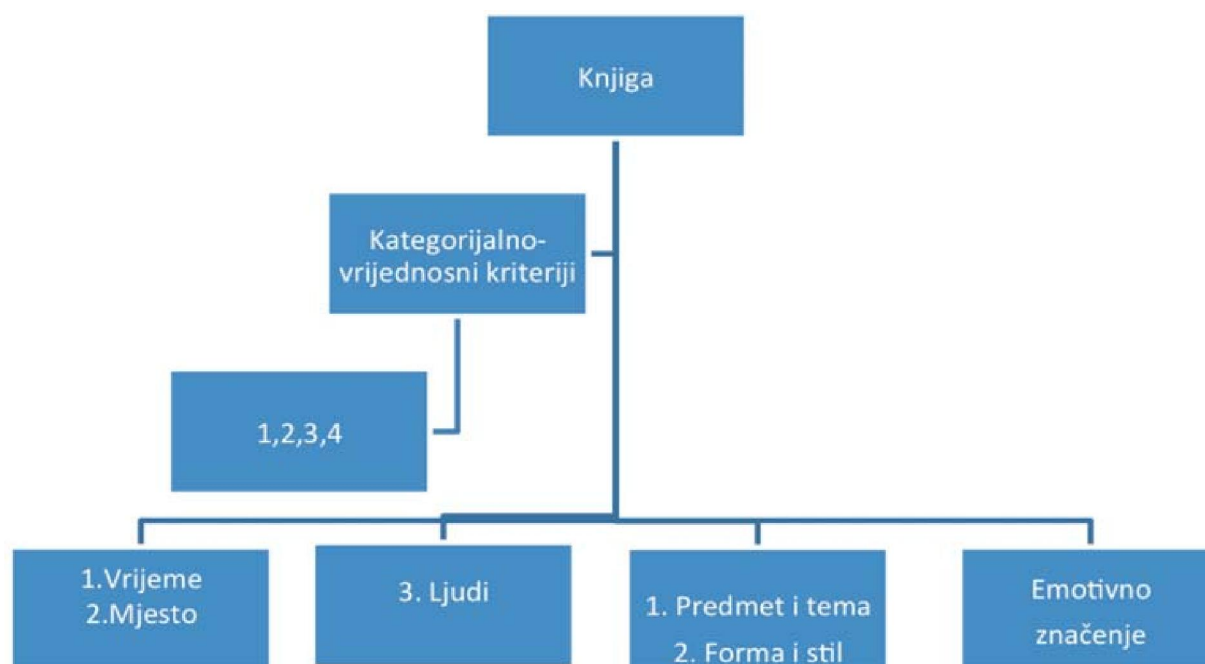
MODEL

Postoji li ključ prema kojemu bi se navedeni kriteriji mogli primijeniti na hrvatsku dokumentarnu baštinu ili, u promatranom primjeru, na knjige? Taj su ključ zapravo bibliografski kriteriji uz pomoć kojih s velikom mjerom sigurnosti utvrđujemo da je građa nacional-

na. Vrijednosno-kategorijalni kriteriji potrebni su zato što se hrvatska građa nastoji stupnjevito klasificirati unutar područja njezina utjecaja. Komparativni dokumentarni kriteriji određuju oblike ukorijenjenosti knjige u kulturu. Obično je prvi korak ustanoviti pripada li knjiga hrvatskoj kulturi, drugi je korak prosuditi je li njezino značenje nacionalno ili regionalno, internacionalno ili neko drukčije, ovisno o registrima u koje ih želimo upisati.

Postupak bi se mogao predložiti shemom 1.

Određenu smo knjigu prepoznali kao hrvatsku i predmnijevamo da ima određenu vrijednost. Valja provjeriti je li njezino značenje internacionalno, nacionalno ili regionalno. Polazimo od pretpostavke da knjiga ima nacionalnokulturno značenje. Provjeravamo pretpostavku tražeći potvrdu u jednome od dokumentarnih kriterija, eventualno i u više njih.

Shema 1.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

U prvom dijelu ovog priloga pokušali smo teorijski odrediti kulturnu vrijednost knjige imajući na umu četiri aspekta poimanja kulture u kulturnoj povijesti: ergološki (knjiga kao proizvod), socijativni u komunikacijskom smislu, interpretativni na simboličkoj razini i temporalni u memorijskom smislu. U drugom dijelu priloga pozornost smo pridali kriterijima svjetske memorije, s nakanom da se ispita primjenjivost na hrvatsku kulturu ako je knjižna. Iako je Program svjetske memorije, upravo u skladu s imenom, očekivano najusmjereniji na temporalni aspekt razumijevanja kulture, zapaža se da su zastupljeni i drugi aspekti. Oni bi zasigurno bili još zastupljeniji da se u primjerima nismo ograničili ponajprije na hrvatske glagoljske inkunabule, a potom i na ostale hrvatske inkunabule, nastojeći pokazati upravo njihovu autentičnost, utjecaj u dugom razdoblju, jedinstvenost, rijetkost te relevantnost s obzirom na glavne kriterije. Zbirka hrvatskih glagoljskih inkunabula znatno korespondira s glavnim kriterijima svjetske dokumentarne baštine. Ona sadržava *Misal po zakonu rimskog dvora* iz 1483., koji je prva knjiga tiskana na narodnom jeziku u Katoličkoj crkvi. Knjige su tiskane specifičnom hrvatskom uglatom glagoljicom, koja u mnogim svojim elementima korespondira s poviješću slavenskog pisma, a ujedno je izvedeni izdanak grčkoga jezika (dakle, veza slavenske i klasične grčke kulture). Unutar tog pisma tiskovine Senjske tiskare pokazuju posebnosti po doprinosu u ligaturama. *Spovid općena* dokumentira ispovjednu praksu 15. st.⁴⁰ u Katoličkoj

⁴⁰ Riječ je o prijevodu djela slavnoga franjevačkog duhovnog pisaca 15. st. M. Carcanija,

crkvi i prekinula je golem utjecaj na tu praksu u kasnijim stoljećima u nas. Zbirka sadržava nepostojeću, zapravo izgublenu knjigu, pa bi, ovisno o procjenama stručnjaka glede izgleda na uspjeh valjalo ispitati potrebu istraživanja koja bi eventualno rezultirala nalaženjem barem jednoga primjerka ili što više podataka iz literature o toj izgubljenoj knjizi. I druge inkunabule iz te vrijedne, iako male zbirke imaju svoje posebnosti i vrijednosti sa stajališta kriterija vremena i prostora, društvenog utjecaja i kulturnog pamćenja. U nekim našim crkvama koje vode „glagoljaši“, hrvatski franjevci trećoreci, još je uvijek na djelu praksa glagoljaške liturgije.

No valja ipak reći kako nema potpunog paralelizma između kulturno-povijesnih obilježja knjižne kulture i kriterija utemeljenih na univerzalnom pojmu značenja. Spomenut ćemo četiri moguća razloga.

Prvi je razlog teškoća upravo s pojmom univerzalnog značenja što smo je već uvodno naznačili. Kao da se u *Smjernicama* žele ukloniti optužbe kako ne postoji globalna kultura i kako je svako značenje baštine zapravo lokalno jer je termin *značenje* primjereniji nepokretnoj kulturnoj baštini.⁴¹ Time se, međutim, ne uklanja napetost između nacionalnoga kulturnog značenja i univerzalnoga izvankulturnoga.

Drugo, genetički UNESCO-ov pojam kulture inače pokazuje da zanimanje koncepta svjetske baštine (prirodne i kul-

Confessionale generale. Preveo ga je Jakov Blažiolović.

⁴¹ Ross, Harvey. UNESCO's Memory of the world Program, *Library Trends*, 56,1 (summer 2007), str. 269-270.

turne) nije isključivo ni dominantno kulturno, već je podjednako usmjereno i na prirodnu baštinu. Iz toga se lakše može razumjeti izvankulturni iskorak prema univerzalnom značenju.

Treće, atribut *dokumentarna* unekoliko omogućuje da se izbjegne pojam *kulturna baština*, već se time diskretno naznačuje izvankulturni prizvuk, iako dokumentarna baština ne može biti drugo negoli kulturna, pa i po svom značenju.

Četvrto, iznenađuje da Harvey navodi kako Program svjetske memorije ima, zapravo, tri „registra dokumentarne baštine koju se identificira kao značajnu (*significant*), i to za građu svjetskoga značenja namijenjen je internacionalni registar, za građu regionalnog značenja regionalni registar, a za baštinu nacionalnog značenja predviđen je nacionalni registar“.⁴² Naime, prema tekstu *Smjernica*, svaki put je riječ o (jednome) svjetskom značenju (4.1.2.), no o različitim područjima utjecaja (4.1.4.). Baština upisana u registar nacionalne baštine trebala bi imati svjetsko značenje. Harvey vjerojatno ima na umu pojam značenja koji je bliži australskoj zajednici proučavatelja baštine.

Navedeni razlozi nisu nesavladive zapreke: ako se tako odluči, mogu se, sukladno *Smjernicama*, dodati elementi potrebni za nacionalni registar dokumentarne baštine te se na nacionalnoj razini uzeti u obzir kriteriji programa svjetske memorije barem u metodološkom obzoru, kako bi se hrvatske knjige mogle nominirati za Registar svjetske baštine. Oni su, naime, kombinacijom kategorijalnih i komparativnih kriterija dostatno obuhvatni da mogu

poslužiti upravo kao predložak. Osim toga, široko su koncipirani i stoga pod pojmom dokumentarne baštine objedinjuju građu koja se nalazi u svim baštinskim ustanovama te su u tom smislu upravo raznolikošću obuhvaćene građe i nacionalno integrirajući činitelj. Čini se, naposljetku, da dodatak nacionalnih i kategorijalno-vrijednosnih kriterija može funkcionirati kao prihvatljiv model. Pri tome, dakako, valja istaknuti da nakane ovoga priloga nisu normativne već informativne.

LITERATURA

Assman, Jan. *Kultura sjećanja. // Kultura pamćenja i historija / Maja Brkljačić i Sandra Prleđa* (prir.). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.

Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Bratulić, Josip; Damjanović, Stjepan. *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*. 1. izd. Križevci: Veda, 3 sv., 2005 – 2008.

Burke, Peter. *Što je kulturalna povijest?* Zagreb: Antibarbarus, 2006.

Erler, Igo. *Das Buch als soziales Symbol: die Umwandlung von objektiviertem kulturellem Kapital in symbolisches Kapital*. München: Grin Verlag, 2005.

Cassirer, Ernst. *Philosophie der symbolischen Formen*. Sv. I. Berlin: B. Cassirer Verlag, 1923.

Darnton, Robert. *Što je povijest knjiga? Lucius*, god. 7., sv. 12-13 (2008), str. 165-186.

Fuchs, Max. *Die Macht der Symbole*. München, Utz, 2011.

Harvey, Ross. *UNESCO's Memory of the World Program. Library Trends*, 56,1 (summer 2007), str. 259-274.

Katić, Tinka. *Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama*. Arhivi, knjižnice, muzeji 11. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2008., str. 1-10.

Kroeber, A. L.; Kluckhohn, C. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Vintage Books, 1952.

⁴² Ross, Harvey. *UNESCO's Memory of the world Program, Library Trends*, 56,1 (summer 2007), str. 260.

Landwehr, Achim; Stefanie Stockhorst. Einführung in die Europäische Kulturgeschichte. Paderborn, Schöningh, 2004.

Memory of the World: General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage (Revised Edition 2002) / prepared by Ray Edmondson. Paris: UNESCO, 2002., str. 5.

Nazor, Anica. Uvod; u: Spovid općena: latinička transkripcija glagoljskog teksta tiskanog god. 1496. u Senju, Senj, 1979.

Nikel, Johannes. Allgemeine Kulturgeschichte: im Grundriss dargestellt. 2. völlig umgearbeitete Auflage. Paderborn, Schöningh, 1907.

Pleško, Aleksandra. Od mozaika do mavrične reke kultur in naprej; Unescova definicija kulture / Kula, let 1, št. 2, 2008., str. 6-16.

Review of existing criteria for assessing significance relevant to movable heritage collections and objects prepared by Australian Heritage Projects and Kylie Winkworth for the Department of Communications and the Arts. Vol 1(October 1998), str. 1. (pdf). http://www.collectionsaustralia.net/sector_info_item/62

Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Sv. 2. Zagreb, 2005.

Šola, Tomislav. Opća teorija baštine ili Prolog za heritologiju. Tradicijska kulturna baština kao resurs razvoja države: zbornik radova, II. simpozij etnologa i konzervatora Hrvatske i Slovenije Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine; [ur. Ana Mlinar]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel, 2003., str. 261-277.

Velagić, Zoran. Pisac i autoritet: bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga 18. stoljeća. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.

THE CRITERIA THAT MAKE A BOOK A CULTURAL PROPERTY

This paper endeavours to provide a theoretical grounding for and then in draft expound the criteria for determining the features of a book that make it a cultural property.

The first ambition, from the standpoint of cultural belongingness, is to establish the book as cultural value. The initial support is found in the anthropological definition of culture of Clifford Geertz, who defines culture as a network of meanings and symbols with which man has enclosed himself, that function for him as a given, a standard. By understanding the book as a symbolic social value, then, there is an endeavour to articulate the heritage aspect of the book, as something worthy of safekeeping in cultural establishments. The heritage aspect, as obligation of society, is observed in a dialogue with the new historicism, which has an ambivalent attitude to cultural processes, for it seems that it disputes continuity in culture, and at the same time leaves major authorities to the interpretation of past times, which in consequence lose the characteristics of a binding reality. The essential value dimension of symbol and things is thus relativised, as is the book. Support is nevertheless sought in the setting of the new cultural history that respects culture as a natural network and its memory aspect in the sense of a valid universality in the national as socio-cultural process. This paper also draws attention to the acceptability of what might be called the new history of the book, which renews the relation of the history of the book to authorship. In the second part, a draft of criteria for establishing the properties of the book as cultural property is set forth, relying mainly on the criteria for the guidelines for the Preservation of the Documentary Heritage published within the UNESCO World Memory Programme of 2002 (2007).